

Dagmara GŁUSZEK-SZAFRANIEC

Uniwersytet Śląski w Katowicach

dagmara.gluszek-szafraniec@us.edu.pl

NAUCZANIE RELIGII W SZKOLE W POLSCE – ANALIZA WYBRANYCH DEBAT MEDIALNYCH¹

ABSTRACT

Religious education in school in Poland – analysis of selected media debates

The aim of this article is to present an analysis of media debates on religious education in a public schools, conducted in polish opinion-forming newspapers. In the spring 2015 citizen's initiative "Secular school" initiated changes in a law which allowed to finance religion lessons from public funds. The author tackles a topic from the perspective of the presence of religious education in schools for 25 years. Such approach gives opportunity to confront contemporary views on this issue, presented over the past year in the media, with public opinion research on this subject, conducted since 1990.

Keywords: secular school, religion, public sphere, state, Church

Słowa kluczowe: świecka szkoła, religia, sfera publiczna, państwo, Kościół

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego pt. „Miejsce religii w sferze publicznej. Tożsamości religijne w wieloreligijnych regionach Europy Środkowo-Wschodniej na przykładzie wybranych regionów Polski, Ukrainy i Słowacji”. Projekt realizowany z funduszy Narodowego Centrum Nauki, konkurs OPUS VI, umowa nr UMO-2013/09/B/HS6/03076.

Po upadku komunizmu, kiedy w Polsce rozpoczął się proces dynamicznej transformacji ustrojowej, na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 30 sierpnia 1990 roku wprowadzono do szkół nauczanie religii. Był to czas, kiedy identyfikowanie się z określoną religią, wyznaniem czy światopoglądem stawało się okazją do manifestowania świeżo zdobytych wolności obywatelskich. Manifestacja ta miała wymiar symboliczny i przejawiała się zarówno w religijnej symbolice obecnej w sferze publicznej, jak i nawiązywaniu w publicznych debatach do religijnych systemów wartości². Wskazana regulacja MEN znalazła więc dodatkowe umocowanie w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku w art. 53 pkt. 4, który mówi: *Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób*³. W 1993 roku nauczanie religii w szkołach zostało także uregulowane przez art. 12 Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, a wcześniej w ustawie z dnia 7 września 1991 w art. 12 pkt. 1, który ustanawiał, że: *Publiczne przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadgimnazjalne na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie. 2. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w porozumieniu z władzami Kościoła Katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych określa, w drodze rozporządzenia, warunki i sposób wykonywania przez szkoły zadań, o których mowa w ust. 1*⁴.

Od momentu, kiedy wprowadzono religię jako jeden z przedmiotów nauczania w szkole, minęło 25 lat. Z tej perspektywy można dokonać już pewnego podsumowania dotyczącego edukacji religijnej, roli Kościoła w życiu publicznym oraz zmian, jakie zaszły w społeczeństwie polskim.

Celem artykułu jest analiza medialnego dyskursu na temat nauczania religii w szkole. Pytanie badawcze, jakie postawiła sobie autorka, dotyczy przede wszystkim tego, wokół jakich problemów ogniskuje się współczesna dyskusja na temat religijnej edukacji w polskich szkołach. Jakie postulaty przedstawiają zwolennicy i przeciwnicy nauczania religii w publicznych placówkach? Jak sama opinia publiczna traktuje tę kwestię?

W badaniach została wykorzystana klasyczna analiza zawartości, pozwalająca na porównanie danych ilościowych z wynikami analiz jakościowych⁵. W ramach klucza kategoryzacyjnego wyodrębniono sześć podstawowych kategorii badawczych, które

² I. Borowik, *Religia jako element tożsamości w warunkach transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Perspektywa socjologiczna*, [w:] *Państwo – społeczeństwo – religia we współczesnej Europie*, red. M. Mróz, T. Dębowski, Toruń 2009, s. 17-35.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., [online:] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>, 29 X 2015.

⁴ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, [online:] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910950425>, 29 X 2015.

⁵ W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983, s. 45, *Biblioteka Wiedzy o Prasie*, Seria A, vol. 16; tenże, *O mediach i języku*, Kraków 2007, s. 62, *Dziennikarstwo i Świat Mediów*.

później przełożyły się na typologię argumentacji, wysuwanej w medialnym dyskursie. Wyróżniono także 10 szczegółowych tematów, którym zostały poświęcone publikacje („Świecka szkoła”, jubileusz 25-lecia nauczania religii w szkołach, finansowanie religii, badania opinii publicznej, dyskryminacja niewierzących, etyczne i kulturalne uwarunkowania religii w szkołach, kampania wyborcza, aktualny stan katechezy, konsekwencje proponowanej nowelizacji i inne). Materiał badawczy stanowiły artykuły, które ukazały się na łamach prasy codziennej największych pod względem nakładu dzienników o charakterze opiniotwórczym, tj. „Gazety Wyborczej” oraz „Rzeczpospolitej”. Tabloidy, mimo iż mają większe udziały w rynku, podejmowały tę tematykę stosunkowo rzadko, zostały więc wyłączone z próby badawczej. Istotnym argumentem przemawiającym za takim doбором był również fakt, że obie gazety reprezentują odmienne stanowiska oraz różne ideologiczne nachylenie. Do zgromadzenia materiału wykorzystano wersje elektroniczne archiwów gazet. Cezura czasowa badań została wyznaczona pomiędzy 1 stycznia a 26 października 2015 roku, czyli dniem po przeprowadzonych wyborach parlamentarnych. Dziesięć miesięcy roku jubileuszowego (25. rocznica wprowadzenia religii do szkół) wydaje się wystarczającym okresem, by prześledzić dyskurs prowadzony przez przeciwników i zwolenników nauczania religii w szkole, tym bardziej że na początku 2015 roku pojawiła się inicjatywa obywatelska „Świecka szkoła”, dzięki której rozpoczęto debatę publiczną na temat możliwości wycofania religii ze szkół i ograniczenia partycypacji finansowej państwa w tej sferze. Temat ten był także podejmowany w trwającej w tamtym czasie kampanii wyborczej. Niektóre ugrupowania polityczne w swoich programach odnosiły się do funkcjonowania religii w sferze publicznej.

POLE TEORETYCZNE I METODOLOGIA

Analiza debat medialnych jako przykładu dyskursu społecznego została osadzona w koncepcji polityki deliberatywnej, w której media są postrzegane jako „mandatariusz oświeczonej publiczności”. W myśl tej koncepcji media odpowiadają na zapotrzebowanie publiczności na pewne tematy (stąd dyskusja dotycząca obecności religii w przestrzeni publicznej). Media zajmują się w konsekwencji określonymi problemami, pokazując możliwe drogi ich rozwiązania. Poprzez swoje działania powinny więc *wystawiać proces polityczny na przymus legitymizacji i wzmocnioną krytykę*⁶. Koncepcja ta zakłada, że istnieją niezależne i obiektywne media, które służą celom informacyjnym i edukacyjnym w demokratycznym społeczeństwie, składającym się ze świadomych obywateli. Problem polega jednak na tym, że media są często wykorzystywane jako narzędzie określonych sił politycznych lub społecznych. Społeczeństwa systemów liberalnych stoją wobec dylematu, czy media mają być lojalne wobec obywateli, czy wobec rynku. Takie postrzeganie mediów stawia je często w dwuznacznej roli. Z jednej strony

⁶ J. Sroka, *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wrocław 2009, s. 9-14, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3106, [za:] A. Hess, *Społeczni uczestnicy medialnego dyskursu politycznego w Polsce. Medietyzacja i strategie komunikacyjne organizacji pozarządowych*, Kraków 2013, s. 35.

są bowiem łącznikiem między instytucjami społeczno-politycznymi a jednostkami, a z drugiej rzecznikiem interesów określonych sił politycznych.

Wybór rodzaju analizowanych środków masowego przekazu został podyktowany specyfiką społecznej funkcji, którą ma za zadanie wykonywać prasa w porównaniu z mediami audiowizualnymi. Przekazy prasowe różnią się zasadniczo od przekazów radiowych czy telewizyjnych. W prasie oczekuje się materiałów informacyjnych i komentarzy, tekstów zróżnicowanych tematycznie, uwzględniających różny poziom odbiorców, z rozbudowanym tłem i kontekstem w celu objaśnienia wydarzeń poprzedniego dnia. Natomiast media audiowizualne są nastawione na relację na żywo, bardziej emocjonalną i obrazową. Od prasy oczekuje się zatem stosowania argumentów racjonalnych⁷. Umożliwia to także struktura tekstów ukazujących się w prasie, w przypadku których na początku podaje się najistotniejsze elementy, a ewentualna opinia autora pojawia się na końcu artykułu, będąc wyraźnie oddzieloną od części informacyjnej⁸. Niniejsza analiza tekstów prasowych dotyczy tych publikacji, które nawet w najmniejszej części odnosiły się do tematyki związanej z lekcjami religii w szkole. Jedynie w ten sposób można uchwycić również jakościowy wymiar badań, polegający na osadzeniu określonych problemów w kontekstach społecznych, politycznych czy ekonomicznych.

Ważną kwestią, którą w analizie dyskursu medialnego należy poruszyć, jest charakterystyka polskiego rynku dzienników. Dominującą gazetą codzienną od kilku lat jest tabloid „Fakt”, ze średnią sprzedażą 301 172 egz. (nakład 421 860 egz.), następną pozycję zajmuje dziennik „Gazeta Wyborcza” (sprzedaż 153 541 egz. przy nakładzie 241 527 egz.). Na trzecim miejscu pod względem popularności odbioru jest kolejny tabloid, „Super Express” (139 799 egz. sprzedanych przy nakładzie 247 550 egz.). Czwarte miejsce zajmuje dziennik opiniotwórczy „Rzeczpospolita” (sprzedaż na poziomie 55 445 egz., nakład 63 102 egz.)⁹. Należy podkreślić, że na polskim rynku mediów drukowanych mamy do czynienia z wysokim stopniem zjawiska *bias*, czyli nachylenia mediów w stronę określonej opcji światopoglądowej. O ile w przypadku tabloidów nie jest to kwestia determinująca linię programową redakcji, o tyle dzienniki, pretendujące do miana prasy opinii, jasno optują za lewicowo-liberalną ideologią (jak „Gazeta Wyborcza”) lub prawicowo-konserwatywną (jak „Rzeczpospolita”). W pewnym sensie można odnieść tę sytuację do mediów w modelu spolaryzowanego pluralizmu, którą przedstawili Daniel Hallin i Paolo Mancini, charakteryzując istotne powiązania świata polityki i świata mediów w obszarze krajów śródziemnomorskich¹⁰. W Polsce sfera publiczna również jest zdominowana przez związki obu tych światów. Publiczność medialna także dzieli się pod względem wyznawanych wartości, a od mediów oczekuje określonej wizji rzeczywistości, zgodnej z jej własną. Media są postrzegane jako narzędzie agitacji

⁷ W. Pisarek, *O mediach i języku*, s. 107.

⁸ W. Pisarek, *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków 2002, s. 242-244, *Dziennikarstwo i Świat Mediów*.

⁹ Dane za sierpień 2015 roku za Związkiem Kontroli Dystrybucji Prasy, [online:] www.teleskop.org.pl, 8 X 2015.

¹⁰ Por. D.C. Hallin, P. Mancini, *Systemy medialne. Trzy modele mediów i polityki w ujęciu porównawczym*, przeł. M. Lorek, Kraków 2007, s. 89-145, *Media – Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego*.

politycznej, często angażują się po stronie określonych opcji światopoglądowych i ideologicznych, a wpływ politycznych partii wzrasta w sektorze mediów. Komercjalizacja mediów w Polsce nastąpiła dopiero w latach 90. XX wieku. W okresie transformacji każde z nowych ugrupowań partyjnych dążyło do przejęcia choćby części udziałów w prywatyzowanych tytułach, należących wcześniej do Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa – Książka – Ruch”, zdając sobie sprawę, że siła partii zależy od jej medialnego obrazu. Choć w XXI wieku na rynku prasowym w Polsce zaszły zmiany tak dalekie, że niewiele śladów zostało z relacji świata polityki i świata mediów z okresu transformacji, to jednak zachowania komunikacyjne pozostają ciągle bardzo podobne. Wprawdzie Bogusława Dobek-Ostrowska zalicza system medialny Polski do modelu liberalno-hybrydowego¹¹ z uwagi na fakt, że komercjalizacja mediów stała się naturalnym mechanizmem funkcjonowania podmiotów na rynku, to jednak można zauważyć, że od mediów wciąż oczekuje się przekazywania nie tylko informacji, ale również opinii i udziału w debacie publicznej z wykrystalizowanym stanowiskiem wobec określonych problemów społeczno-politycznych.

INICJATYWA OBYWATELSKA „ŚWIECKA SZKOŁA”

Dyskusja na temat nauczania religii w szkołach w Polsce została wznowiona po 25 latach od momentu wprowadzenia tego przedmiotu w latach 90. XX wieku. Problem został przedstawiony przez liberalne środowisko publicystów, skupione wokół magazynu „Liberté!”. Głównym punktem programu tej inicjatywy obywatelskiej jest zniesienie finansowania lekcji religii w szkole przez budżet państwa. W marcu 2015 roku rozpoczęto zbieranie podpisów pod projektem ustawy obywatelskiej zmieniającej dotychczasowe prawo. Wyliczenia autorów projektu ustawy szacowały, że rocznie podatnicy ponoszą koszt w wysokości 1 mld 350 mln złotych¹² z tytułu finansowania lekcji religii w szkołach publicznych. Inicjatorzy akcji proponowali, aby zmianie uległ art. 12 Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Nowy tekst wówczas brzmiałby następująco:

1. *Publiczne przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadgimnazjalne na życzenie samych uczniów; Kosztów związanych z organizacją nauki religii nie można w części ani w całości finansować ze środków publicznych w rozumieniu przepisów o finansach publicznych.*
2. *Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w porozumieniu z władzami Kościoła Katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz*

¹¹ B. Dobek-Ostrowska, *Miedzy politologią i komunikologią. Razem czy osobno? Przypadek studiów porównawczych nad relacjami polityki i mediów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Politeja” 2015, nr 4 (36), s. 35-37, [online:] <http://dx.doi.org/10.12797/Politeja.12.2015.36.03>.

¹² Dane ze strony inicjatywy obywatelskiej „Świecka szkoła”, [online:] <http://swieckaszkoła.liberte.pl/> zebraliśmy-100-tys-podpisow, 15 X 2015. W mediach dane te różniły się i wynosiły od 1,2 mld do 1,4 mld złotych.

*innych kościołów i związków wyznaniowych określa, w drodze rozporządzenia, warunki i sposób wykonywania przez szkoły zadań, a także sposób rozliczenia i pokrycia kosztów, o których mowa w ust. 1*¹³.

Akcja zbierania podpisów od osób popierających pomysł ruszyła wiosną 2015 roku, a zakończyła się dokładnie 29 września tego samego roku. Projekt podpisany został przez ponad 100 tys. obywateli¹⁴. Złożono go do Sejmu 5 października.

Autorzy projektu ustawy w celu rozpropagowania swoich pomysłów wykorzystywali media społecznościowe. Profil „Świeckiej szkoły” w ciągu około ośmiu miesięcy uzyskał ponad 25,5 tys. obserwatorów. Dodatkowo stworzono 11 punktów kontaktowych w największych miastach Polski, wzmacniając je zamkniętymi grupami dyskusyjnymi na Facebooku. Aktywność moderatora głównego profilu sprowadzała się jednak głównie do wskazywania doniesień w mediach tradycyjnych na tematy związane z religią w przestrzeni publicznej. Mimo to każda taka informacja była zawsze szeroko komentowana przez użytkowników profilu „Świeckiej szkoły”, głównie zwolenników wycofania religii ze szkół.

Odpowiedzią w sieci na akcję „Świeckiej szkoły” miał być profil pod hasłem „TAK dla religii w szkole”. „Dziennik Łódzki” oraz portal Fronda.pl donosiły o wielkim sukcesie tej inicjatywy. Według dziennikarzy opisujących tę konfrontację użytkowników sieci, profil „TAK dla religii w szkole” miał zyskać od 34 do 49 tys. obserwatorów. Jednak okazało się, że profil popierający religię w szkołach szybko stał się nieaktywny¹⁵. Kolejna edycja tego profilu pojawiła się na Facebooku 4 października 2015 roku, czyli dzień przed złożeniem przez „Świecką szkołę” projektu ustawy w polskim parlamencie. „TAK dla religii w szkole” określało się jako „inicjatywa KATOLIKÓW, którym na tym zależy”. Wszystkie posty udostępnione na tym profilu pochodziły z jednego dnia, a liczba obserwujących na koniec października 2015 roku wyniosła 177 osób. W zamysłu autora miała to być raczej jednorazowa akcja, która jednak nie spotkała się ze szczególnym zainteresowaniem użytkowników sieci.

Dyskusja w mediach tradycyjnych pojawiła się więc przede wszystkim w związku z działalnością inicjatywy „Świecka szkoła”. Największe natężenie artykułów w prasie można było zaobserwować w czasie, gdy rozpoczynano akcję zbierania podpisów oraz w momencie składania projektu zmiany ustawy do Sejmu.

Dodatkową kwestią, która sprawiła, że temat religii w szkołach był podejmowany, była trwająca od początku roku kampania wyborcza. Postulat wyprowadzenia religii

¹³ Projekt ustawy Komitetu Inicjatywy Ustawodawczej Ustawy o zmianie ustawy z dnia 7 września 1991 r. w systemie oświaty, [online:] <http://liberte.pl/wp-content/uploads/2015/03/Ustawa.pdf>, 6 X 2015.

¹⁴ „Liberté!”, a także „Gazeta Wyborcza” oraz „Newsweek” podają 150 tys., [online:] <https://www.facebook.com/swieckaszkoła>, 15 X 2015.

¹⁵ M. Darda, *Akcja „Świecka szkoła”. Organizatorzy zebrali na razie trzy tysiące podpisów*, „Dziennik Łódzki” 2015, 21 IV, [online:] <http://www.dzienniklodzki.pl/artukul/3832151,akcja-swiecka-szkola-organizatorzy-zebrali-na-razie-trzy-tysiac-podpisow,id,t.html>, 27 V 2015; M. Terlikowska, *Terlikowska: Świecka szkoła niewypałem*, Fronda.pl, [online:] <http://www.frona.pl/a/terlikowska-swiecka-szkola-niewypalem,50402.html>, 27 V 2015. W maju 2015 roku profil można było jedynie obejrzeć poprzez przeglądarkę Google, ale był już nieaktywny.

ze szkół pojawiał się najczęściej w programach lewicowych ugrupowań startujących w wyborach parlamentarnych. W kampanii prezydenckiej temat ten został wyraźnie zmarginalizowany.

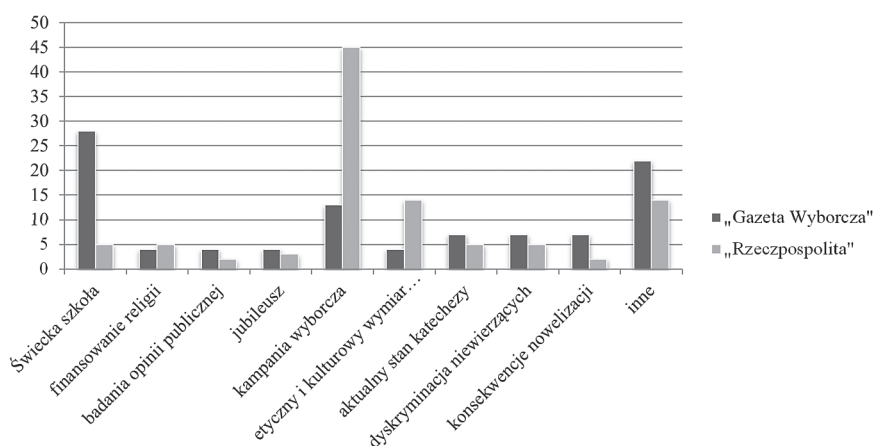
ANALIZA MATERIAŁÓW PRASOWYCH

Analizie zostały poddane artykuły, które ukazały się między 1 stycznia a 26 października 2015 roku¹⁶. Cezurę czasową wyznaczył początek roku jubileuszowego wprowadzenia religii jako przedmiotu nauczania oraz moment, w którym projekt ustawy obywatelskiej o zniesieniu finansowania religii z budżetu państwa w szkołach publicznych trafił do polskiego parlamentu. Ze względu na charakter badanych mediów (doniesienia prasowe, które ukazują się z opóźnieniem w stosunku do mediów audiowizualnych) należało próbę wydłużyć, aby uzyskać pełny obraz dyskusji.

Należy zaznaczyć, że debata w mediach nie odnosiła się tylko i wyłącznie do proponowanej zmiany w ustawie o systemie oświaty, którą przedstawiała inicjatywa „Świecka szkoła”. Dyskusja na łamach prasy codziennej w Polsce miała znacznie szerszy zakres.

Oba dzienniki zresztą różniły się od siebie w natężeniu relacji. W „Gazecie Wyborczej” najwięcej tekstów poświęcono „Świeckiej szkole” (28% badanych publikacji), natomiast w „Rzeczpospolitej” większość tekstów poruszających ten temat osadzona była w kontekście trwającej kampanii wyborczej (aż 45%; „Świeckiej szkoły” dotyczyło tylko 5% tekstów). W „Rzeczpospolitej” natomiast częściej niż w „Gazecie Wyborczej” zastanawiano się nad uwarunkowaniami kulturowymi i etycznymi nauczania religii w szkole (13% publikacji do 4%).

Rys. 1. Tematyka publikacji (%)

Źródło: badania własne.

¹⁶ Artykuł zawiera załącznik tytułów analizowanych publikacji, które ukazały się w wyznaczonym czasie w obu dziennikach.

Choć postulat „Świeckiej szkoły” dotyczył rodzaju źródeł finansowania, to w mediach zastanawiano się nad tym, czy religia w ogóle powinna być obecna w szkole jako przedmiot nauczania, w jakiej formie powinno się to odbywać i jakie korzyści lub zagrożenia niesie ze sobą utrzymanie obecnego systemu edukacji religijnej.

W dyskusji wykrystalizowały się dwie strony: zwolenników nauczania religii w szkole i przeciwników. Projekt ustawy przedstawiony przez „Świecką szkołę” był zatem tylko katalizatorem szerszej debaty na temat obecności religii w publicznej szkole.

TYPOLOGIA NARRACJI W DYSKURSIE MEDIALNYM NA TEMAT NAUCZANIA RELIGII W SZKOLE

W analizowanych materiałach prasowych można było wyróżnić kilka powtarzających się typów argumentacji stosowanej przez obie strony dyskusji. W pierwszej kolejności podnoszono **postulaty finansowe**. Przeciwnicy religii w przestrzeni publicznej argumentowali, że Kościół powinien partycypować w kosztach organizacji religii, nawet jeśli ta pozostałaby w szkołach jako jeden z przedmiotów nauczania. Dalszy ciąg tej argumentacji szedł w kierunku stwierdzeń, że gdyby Kościół przejął koszty utrzymania katechetów, wydawałby pieniądze bardziej racjonalnie. Zwolennicy religii w szkołach postulat finansowy interpretowali odmiennie: skoro misją szkoły jest przekazywanie treści, które sprzyjają kreowaniu wartościowego człowieka, to za tę misję powinien płacić podatnik. Wiedza religijna jest w tym wypadku uznawana za tego rodzaju treść. Podkreślano także, że katecheza w szkołach jest finansowana ze środków publicznych, ponieważ większość podatników jest wierząca.

Drugi typ argumentacji, którą można było dostrzec w retoryce obu stron, to **postulaty kontrolne**. Przeciwnicy religii w szkołach uważali, że należy zwiększyć kontrolę nad tym, czego się naucza na lekcjach religii i w jaki sposób. Postulowano również większą (*realną*) kontrolę ze strony Ministerstwa Edukacji Narodowej. Dotychczasowa praktyka pokazywała, że ministerstwo było tylko informowane o treściach przekazywanych w trakcie katechezy i nie miało wpływu na program nauczania. Dyskusja na tej płaszczyźnie przybierała czasem zaskakujący kierunek, ponieważ zwolennicy pozostania religii w szkołach argumentowali, że jeśli religia zostanie wyprowadzona ze szkół, to w ogóle nie będzie nad nią kontroli. Może wiązać się to nawet z przekazywaniem treści niebezpiecznych dla systemu demokratycznego, jak np. brak tolerancji dla odmienności. Szkoła publiczna w tym przypadku uważana była za gwaranta standardów demokracji, wolności w edukacji.

Kolejne postulaty można byłoby ująć pod wspólną kategorią „społeczne”. Tutaj przede wszystkim głos zabierali zwolennicy religii w szkołach, którzy wskazywali na koszty społeczne wycofania religii ze szkół. Sprawą, która miałaby swoje społeczne konsekwencje, jest fakt, że około 20 tys. świeckich nauczycieli katechezy straciłoby pracę (gdyby religia została wycofana ze szkół, prawdopodobnie obowiązek nauczania z powrotem spadłby na duchownych w parafiach), a co za tym idzie, wiele rodzin pozostałoby bez środków utrzymania lub ich budżet znacznie by się uszczuplił. Również

przeniesienie katechezy do salek katechetycznych oznaczałoby znaczny spadek liczby uczniów biorących udział w lekcjach religii, ponieważ taka zmiana oznaczałaby spore utrudnienia logistyczne dla wielu rodziców, zwłaszcza dzieci młodszych. Kosztem społecznym byłaby tutaj również utrata przez wielu księży pracujących w szkole ubezpieczenia społecznego z tytułu wykonywanej pracy nauczyciela religii.

Kolejna grupa argumentów skupiona była wokół problemów natury **politycznej**. Przeciwnicy religii w szkole publicznej postulowali jej wycofanie ze względu na ochronę zasady świeckości państwa, a także jego instytucji (jaką powinien być według nich między innymi system oświaty w Polsce). Kluczem do interpretacji są tutaj słowa „dyskryminacja” i „tolerancja” (używane zresztą przez obie strony sporu). Przeciwnicy religii w szkole uważali, że w polskiej szkole publicznej osoby bezwyznaniowe są dyskryminowane, a Kościół katolicki nadmiernie korzysta z różnego rodzaju przywilejów, wywierając dodatkowo nacisk na elity polityczne. Podnoszono kwestię pozorności wyboru stawianego przed rodzicami i uczniami. W mniejszych miejscowościach lub w szkołach, w których niewielu uczniów zgłaszało chęć uczestnictwa w lekcjach etyki, nie zapewniano takich lekcji. Przeciwnicy religii w szkołach postulowali również, aby ocena z religii czy etyki nie była wliczana do średniej rocznej ucznia.

Warto nadmienić, że środowiska ewangelickie¹⁷ przyłączyły się do akcji „Świecka szkoła”, uznając, że należy rozpocząć szeroką debatę publiczną na temat lekcji religii w szkołach. Na łamach „Miesięcznika Ewangelickiego” pisano: *Obecność nauki religii w szkole publicznej w dzisiejszym kształcie, w tym sposób jej finansowania, traktujemy jako szkodliwą dla obu stron dyskusji: kościołów i Rzeczypospolitej Polskiej*¹⁸.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że uczestnicy debaty medialnej nie zawsze orientują się w pełni w aktualnych zmianach prawnych. W marcu 2014 roku rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej zmieniono niektóre przepisy dotyczące warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach. Zmiana ta dotyczyła przede wszystkim minimalnej liczby uczniów, dla których organizowano zajęcia z etyki w sytuacji, gdy ci nie uczestniczyli w lekcjach religii. W myśl nowego rozporządzenia z 25 marca 2014 roku każdemu uczniowi zainteresowanemu nauką etyki należy takie zajęcia zapewnić¹⁹. Do tamtej pory wymagano, aby na etykę lub religię innego wyznania niż katolicki zgłosiły się co najmniej trzy osoby. Prośby pojedynczych uczniów często spotykały się z odmową ze strony dyrekcji szkoły.

Nowelizacja ustawy jest przede wszystkim wynikiem sprawy „Grzelak przeciwko Polsce”, która znalazła się przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu

¹⁷ W Bielsku-Białej, mieście włączanym w granice badanego w ramach grantu Śląska Cieszyńskiego, umożliwia się w roku 2015 w publicznych szkołach podstawowych wybór lekcji religii katolickiej, ewangelickiej lub etyki.

¹⁸ Cyt. za: *Ewangelicki miesięcznik przyłącza się do akcji „Świecka szkoła”*. „To troska o nasze państwo”, „Gazeta Wyborcza” 2015, 2 IX, [online:] <http://wyborcza.pl/1,75478,18697564,ewangelicki-miesiecznik-przylacza-sie-do-akcji-swiecka-szkola.html>, 29 X 2015.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 marca 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz. U. 2014, poz. 478, [online:] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000478>, 1VI 2015.

(skarga nr 7710/02). Skarżący zwracali uwagę, że nieuczestniczenie ich dziecka w lekcjach religii powodowało dyskryminację, a także fizyczną i psychiczną przemoc innych uczniów wobec dziecka. Następstwem tych sytuacji była dwukrotna konieczność zmiany szkoły. W żadnej jednak nie zorganizowano dla jednego ucznia lekcji etyki²⁰.

Zaznaczyć także należy, że wliczanie oceny z religii i etyki do średniej zostało uznane za zgodne z Konstytucją Rzeczypospolitej przez Trybunał Konstytucyjny RP. Jest przecież konsekwencją uczęszczania na jeden z dwóch przedmiotów. Według polskiego prawa nie ma to także wpływu na promocję do kolejnej klasy. Europejski Trybunał Praw Człowieka zwrócił jednak w swoim orzeczeniu uwagę na szczególną sytuację w Polsce, gdzie afiliacja religijna jest zjawiskiem dość powszechnym, na dodatek dotyczy głównie Kościoła katolickiego. Zatem brak jakiejkolwiek oceny z religii czy etyki może wskazywać na brak afiliacji wyznaniowej i przyczyniać się do dyskryminacji i braku tolerancji wobec osób bezwyznaniowych. Problemem, na który również zwrócił uwagę ETPCz, była kwestia deklaracji przynależności do określonego wyznania. Chodzi przede wszystkim o art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka²¹. Nowe przepisy rozporządzenia ministerialnego z marca 2014 roku wprowadziły zatem oświadczenia pisemne w sprawie udziału w lekcjach religii lub etyki z jednoczesną możliwością zmiany w przyszłości jego treści. Oświadczenie w tej formie miało się stać bardziej neutralne, a jednocześnie odpowiadać na potrzeby zmian światopoglądu samych uczniów z czasem ich dorastania i możliwości podejmowania samodzielnych decyzji.

Postulaty etyczno-moralne i kulturowe dotyczyły przede wszystkim wartości, jakie niesie ze sobą nauczanie religii w szkołach. Przeciwnicy obecności tego przedmiotu w kanonie edukacji uważali, że szkoła publiczna powinna kłaść nacisk na tolerancję i szacunek dla różnorodności, powinna dbać o pluralizm światopoglądowy, respektowanie różnych stylów życia i systemów wartości. W tej grupie argumentów można byłoby również wskazać zarzuty w stosunku do Kościoła jako instytucji ewangelizującej. Przeciwnicy religii w sferze publicznej twierdzili, że państwo przejęło tę funkcję, a sam Kościół poprzez umacnianie swojej pozycji publicznej oddalił się od wiernych. Niektóre postulaty odwoływały się do sfery *sacrum*, która jest domeną Kościoła. Podkreślano konieczność powrotu religii do salek katechetycznych przy kościołach ze względu

²⁰ Helsińska Fundacja Praw Człowieka informowała Europejski Trybunał Praw Człowieka, że do czasu wyroku lekcje etyki organizowane były w mniej niż 1% szkół publicznych w Polsce. Wyrok ETPCz w sprawie „Grzelak przeciwko Polsce”, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, 15 VI 2010, [online:] <http://www.hfhrpol.waw.pl/precedens/aktualnosci/wyrok-etpcz-w-sprawie-grzelak-przeciwko-polsce.html>, 10 VI 2015.

²¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności: *Wolność myśli, sumienia i wyznania* 1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne. 2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób, Kancelaria Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Rzym, 4 XI 1950, [online:] <http://www.strasbourg.mfa.gov.pl/resource/fedf40b7-3c0a-42d2-8bdf-296772ce7295>, 12 VI 2015.

na lepszą atmosferę i swoisty rytuał przejścia, który był wspomagany przez odpowiednie otoczenie zewnętrzne i atmosferę wyjątkowości towarzyszącej tego typu miejscom. Problem ten został także dostrzeżony przez niektórych hierarchów Kościoła katolickiego: *Jestem wobec katechezy szkolnej krytyczny i doskonale znam jej braki. Katecheza jest dziś bardziej lekcją, co nie znaczy bezowocną, ale sama w sobie nie jest ewangelizacyjna. Jest zbyt katechetyczna*²². Zaczęto więc podejmować inicjatywy mające na celu zwiększenie udziału ewangelizacyjnej formy religii przy kościołach, widząc w masowej dydaktyce zagrożenie dla istoty katechezy.

Zwolennicy pozostawienia religii w szkołach uważali zaś, że bez lekcji religii wiele tradycji, które są częścią polskiej kultury, tożsamości narodowej Polaków, zostanie skazanych na powolne wymarcie pod wpływem zjawisk uniwersalizacji, globalizacji, a także braku ciągłości, którą gwarantowały rodziny wielopokoleniowe. Wprowadzenie religii do szkół uznawane było przez nich za symbol bożej opatrności, ponieważ umożliwiło duchownym dotarcie do tych uczniów, którzy na lekcje organizowane przy kościele nigdy by nie dotarli²³.

Interesującym podejściem wydaje się także podejście **symboliczne**, które nawiązuje do historii PRL-u. W okresie komunizmu Kościół w Polsce był ostoją wartości demokratycznych, czynnie wspierał opozycję, dawał jej wielokrotnie schronienie we własnych pomieszczeniach, ganił ówczesne władze w sytuacjach nadużyć praw człowieka i praw obywatelskich. Kościół odegrał więc w tej interpretacji niebagatelną rolę w podtrzymywaniu polskości, w walce przeciwko reżimowi totalitarnemu i wprowadzeniu demokracji liberalnej. Zatem nauczanie religii postrzegane było jako swoiste zadośćuczynienie za te trudne czasy prześladowań, kiedy księża wielokrotnie płacili własnym życiem za sprzeciw wobec władz komunistycznych i stawanie w obronie wolności sumienia. Próbę wycofania katechezy próbuje się porównać nawet to „rugowania” religii ze szkół. Należy podkreślić, że symboliczny wymiar ma również narracja w odniesieniu do krzyża w miejscach publicznych²⁴.

ZMIANY W POZIOMIE POPARCIA DLA RELIGII W SZKOŁACH – ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ OPINII PUBLICZNEJ

Aby obraz dyskusji toczącej się w mediach i za pośrednictwem mediów pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami nauczania religii w szkołach był pełny, należy odwołać się do wyników badań opinii publicznej na ten temat. Od czasu wprowadzenia katechezy

²² A. Stopka, *Stopka: To nie wyprowadzka religii ze szkół*, „Rzeczpospolita” 2015, 13 IX, [online:] <http://www4.rp.pl/Publicystyka/309139908-Stopka-To-nie-wyprowadzka-religii-ze-szkol.html>, 29 X 2015.

²³ *Biskup apeluje o krzyż w każdej klasie*, „Rzeczpospolita” 2015, 14 IX, [online:] <http://www4.rp.pl/Kosciol/309149973-Biskup-apeluje-o-krzyz-w-kazdej-klasie.html>, 28 X 2015.

²⁴ M. Kozub-Karkut, D. Głuszek-Szafraniec, *Miejsce krzyża w przestrzeni publicznej – analiza wybranych debat*, „Studia Religiologica” 2016, nr 49 (1), s. 45-64, [online:] <http://www.ejournals.eu/Studia-Religiologica/Tom-49-2016/Numer-49-1-2016/art/7281>; <http://dx.doi.org/10.4467/20844077SR.16.004.4904>.

badania tego rodzaju były przeprowadzane kilkakrotnie, co pozwala zaobserwować szersze zmiany, które dokonały się w ciągu tych 25 lat w społeczeństwie polskim.

W raporcie CBOS z 2015 roku²⁵ przyrównuje się model panujących stosunków państwo–Kościół w Polsce do typologii Benyamina Neubergera, który wyróżnił wśród rozwiązań panujących na świecie między innymi model Kościoła popieranego (*endorsed church*)²⁶. Sytuacja taka ma wynikać ze specjalnego statusu prawnego, jaki posiada Kościół katolicki wśród innych Kościołów i wyznań funkcjonujących w Polsce. Relacje Kościoła rzymskokatolickiego i państwa polskiego reguluje konkordat zawarty ze Stolicą Apostolską, a odwołuje się do niego art. 25 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy. To wyróżnienie Kościoła katolickiego wynika z kilku kwestii. Po pierwsze jako jedyny spośród Kościołów na świecie jest podmiotem prawa międzynarodowego, co pozwala mu poprzez Stolicę Apostolską regulować stosunki dyplomatyczne z innymi państwami. Po drugie Kościół katolicki w Polsce odegrał ważną rolę w kształtowaniu tożsamości Polaków, walki o niepodległość państwa i suwerenność, a jego miejsce w historii Polski jest symboliczne. Po trzecie statystycznie jest to największy Kościół, biorąc pod uwagę powszechność wyznania w Polsce.

Wprowadzenie religii do szkół w latach 90. XX wieku stało się więc swoistym zadośćuczynieniem, symbolicznym gestem nowych władz wobec instytucji, która odgrywała istotną rolę społeczną w czasach komunizmu (grupa postulatów symbolicznych).

Tab. 1. Wyniki badań Centrum Badania Opinii Publicznej w sprawie religii w szkole na przestrzeni lat (%)

1990 maj		1991		1992		2007		2008	
za*	przeciw	za	przeciw	za	przeciw	za	przeciw	za	przeciw
60	28	74	22	72	24	72	24	65	32

* Pozostały procent stanowili respondenci niezdecydowani.

Tab. 2

2009		2010		2013		2015	
razi	nie razi	razi	nie razi	razi	nie razi	razi	nie razi
	84		94	15	82	16	82

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CBOS w latach 1990-2015.

²⁵ Por. *Boskie i cesarskie. O stosunkach między państwem i kościołem(ami)*, oprac. M. Grabowska, Komunikat z Badań CBOS nr 48/2015, Warszawa, IV 2015.

²⁶ R.B. Neuberger, *Religion and state in Europe and Israel*, [w:] *Parties, elections and cleavages. Israel in comparative and theoretical perspective*, eds. R. Hazan, M. Maor, London 1999, s. 65, *Cass series – Israeli history, politics, and society*, 15.

Śledząc wyniki badań opinii publicznej na przestrzeni lat można wywnioskować, że aprobatą dla Kościoła w niektórych sferach życia społecznego wzrasta. O ile największe emocje i dystans pojawiały się jeszcze przed wprowadzeniem religii do szkół (68%), o tyle w roku 2015 sytuację tę akceptowało ponad 80% respondentów. Choć pojawiają się inicjatywy w postaci „Świeckiej szkoły”, polskie społeczeństwo wyraźnie przywykło do obecności krzyża w przestrzeni publicznej, jak również nauczania religii w szkołach publicznych. Akceptacja roli Kościoła dotyczy także kwestii moralnych i obyczajowych (60%) oraz wojska (aprobatą dla religijnego charakteru przysięgi wojskowej wyniosła 88%)²⁷. Oczywiście należy zauważyć zmianę formuły możliwych odpowiedzi z jasno stwierdzającego „za” i „przeciw” na „razi” i „nie razi”. Zastosowanie tej nieznaczącej modyfikacji pozwala na niejednoznaczne określenie stanowiska samych respondentów, którzy nie muszą identyfikować się z jedną ze stron (popierających lekcje religii w szkołach i sprzeciwiających się im). Wysoki odsetek osób wybierających odpowiedź, że lekcje religii w szkołach ich nie razią, wskazuje na uznanie, że Kościół i religia są częścią sfery publicznej w Polsce. Akceptacja społecznej roli Kościoła jest wyższa wśród mieszkańców wsi, osób uboższych, o konserwatywnych, prawicowych poglądach. Większe niezdecydowanie można obserwować, gdy trzeba zająć stanowisko wobec konkretnych rozwiązań relacji państwo–Kościół. Dotyczy to na przykład oceny z religii na świadectwie (55% przeciw w 2008 roku) lub wliczania oceny z katechezy do średniej końcowej (62% przeciw) czy możliwości zdawania matury z religii (58% przeciw)²⁸.

Zauważyć jednak należy, że respondenci zdecydowanie podważali autorytet Kościoła w sprawach *stricte* politycznych, zwłaszcza w trakcie kampanii wyborczych (sprzeciw 84% w 2015 roku). Księża, którzy mówią ludziom z ambon, jak wierni powinni głosować w wyborach, razią ponad 80% społeczeństwa (w roku 2013 odsetek ten wynosił 82%, a w roku 2015 – 84%). Jak można przeczytać w raporcie CBOS: Polityczna rola Kościoła nie była i nie jest społecznie akceptowana²⁹. Społeczeństwo polskie rozgranicza zatem sferę publiczną od polityki, choć ta wydaje się istotną jej częścią składową.

WNIOSKI

Analizując debatę medialną na temat nauczania religii w szkołach, należy wziąć pod uwagę kilka istotnych czynników. Dwudziesta piąta rocznica wprowadzenia katechezy do szkół publicznych stała się dobrym momentem na podsumowanie relacji państwo–Kościół oraz obecności religii w sferze publicznej w Polsce. Sama tematyka dotycząca lekcji religii w szkołach publicznych nie wydawała się z punktu widzenia opinii publicznej tematem budzącym szczególne zainteresowanie większości społeczeństwa. Wskazywały na to aprobatywne postawy, deklarowane w badaniach opinii. Ważnym

²⁷ *Boskie i cesarskie...*, s. 5.

²⁸ Por. *Religia w systemie edukacji*, oprac. M. Feliksiak, Komunikat z badań CBOS nr BS/136/2008, Warszawa, IX 2008.

²⁹ *Tamże*, s. 7.

zjawiskiem, które można zaobserwować, jest mediatyzacja życia publicznego, w szczególności politycznego. Jak pisze Agnieszka Hess: *Środki masowego przekazu nie tylko kształtują sposób widzenia polityki przez społeczeństwo poprzez dobór, formę i treść przekazywania informacji, ale logika mediów wywiera wpływ na zachowania komunikacyjne polityków, a także na sam proces polityczny*³⁰. Według Winfrieda Schulza media są w stanie oddziaływać na procesy polityczne poprzez filtrowanie, modyfikację i kształtowanie polityki³¹. Media podejmują więc tematy atrakcyjne dla określonej grupy czytelniczej, do której są skierowane. Wpływa na to w pewnym sensie paralelizm polityczny obecny w polskich mediach oraz działania grup, które czują się dyskryminowane. Istotną rolę w podjęciu tematu miała akcja „Świeckiej szkoły” i projekt ustawy, opracowany przez przeciwników religii w szkołach publicznych, które finansowane są z budżetu państwa. Paralelizm ten objawiał się między innymi faktem, że liberalno-lewicowa „Gazeta Wyborcza” inicjowała często dyskusje na temat religii w sferze publicznej i jawnie wspierała „Świecką szkołę”. Analiza jakościowa publikacji wskazuje na ich opinotwórczy charakter, w przeciwieństwie do informacyjnych tekstów na łamach „Rzeczpospolitej”. Artykuły zamieszczane w konserwatywnej „Rzeczpospolitej” pojawiały się w wyniku wydarzeń opisywanych na łamach „Gazety Wyborczej”, a przede wszystkim promowanej przez nią akcji „Świeckiej szkoły”.

Ze względu na toczącą się w Polsce kampanię wyborczą, zintensyfikowaną w maju i październiku, temat ten był także obecny w programach lewicowych partii politycznych. Należy jednak zauważyć, że stosunkowo rzadko stawał się najważniejszą kwestią w hierarchii poruszanych problemów przez liderów ugrupowań partyjnych. Problem ten pojawił się w programie Sojuszu Lewicy Demokratycznej oraz Twojego Ruchu, którego lider, Janusz Palikot, był inicjatorem akcji wyprowadzenia krzyża z polskiego parlamentu. Inne partie marginalnie odnosiły się do pomysłu zaprzestania finansowania lekcji religii w szkołach publicznych. Media więc niejako poprzez nagłaśnianie akcji „Świeckiej szkoły” zmuszały polityków do zajęcia stanowiska w sprawie projektu obywatelskiego. Taką funkcję można przypisać w szczególności publikacjom „Gazety Wyborczej”. W analizowanych tekstach często stosowaną formą gatunkową były gatunki pozwalające na ujawnienie subiektywnej opinii (podobną zależność zauważono w analizie dyskursu na temat krzyża w miejscach publicznych³²), czyli komentarz, felieton, list lub wywiad. Potwierdza się zatem koncepcja polityki deliberatywnej, w przypadku której media odgrywają rolę forum wymiany myśli i opinii na ważny społecznie temat.

Konfrontacja publikacji prasowych z wynikami badań opinii publicznej pokazuje jednak, że ważny społecznie temat niekoniecznie jest postrzegany jako sytuacja problemowa przez społeczeństwo. Świadczy o tym przede wszystkim aprobatywne stanowisko ankietowanych wobec kwestii obecności lekcji religii w szkole.

³⁰ A. Hess, *Spółeczni uczestnicy medialnego dyskursu politycznego w Polsce...*, s. 85.

³¹ Tamże, [za:] W. Schulz, *Politische Kommunikation. Theoretische Ansätze und Ergebnisseempirischer Forschung*, Wiesbaden 2011, s. 324.

³² M. Kozub-Karkut, D. Głuszek-Szafranec, *Miejsce krzyża...*, s. 45-64.

BIBLIOGRAFIA

- Biskup apeluje o krzyż w każdej klasie*, „Rzeczpospolita” 2015, 14 IX, [online:] <http://www4.rp.pl/Kosciol/309149973-Biskup-apeluje-o-krzyz-w-kazdej-klasie.html>.
- Borowik I., *Religia jako element tożsamości w warunkach transformacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Perspektywa socjologiczna*, [w:] *Państwo – społeczeństwo – religia we współczesnej Europie*, red. M. Mróz, T. Dębowski, Toruń 2009.
- Boskie i cesarskie. O stosunkach między państwem i kościołem(ami)*, oprac. M. Grabowska, Komunikat z Badań CBOS nr 48/2015, Warszawa, IV 2015.
- Darda M., *Akcja „Świecka szkoła”*. Organizatorzy zebrali na razie trzy tysiące podpisów, „Dziennik Łódzki” 2015, 21 IV, [online:] <http://www.dzienniklodzki.pl/arttykul/3832151,akcja-swiecka-szkola-organizatorzy-zebrali-na-razie-trzy-tysiacze-podpisow,id,t.html>.
- Dobek-Ostrowska B., *Między politologią i komunikologią. Razem czy osobno? Przypadek studiów porównawczych nad relacjami polityki i mediów w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Politeja” 2015, nr 4 (36), [online:] <http://dx.doi.org/10.12797/Politeja.12.2015.36.03>.
- Ewangelicki miesięcznik przyłącza się do akcji „Świecka szkoła”*. „To troska o nasze państwo”, „Gazeta Wyborcza” 2015, 2 IX, [online:] <http://wyborcza.pl/1,75478,18697564,ewangelicki-miesiecznik-przylacza-sie-do-akcji-swiecka-szkola.html>.
- Hallin D.C., Mancini P., *Systemy medialne. Trzy modele mediów i polityki w ujęciu porównawczym*, przeł. M. Lorek, Kraków 2007, *Media – Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego*.
- Hess A., *Spółeczni uczestnicy medialnego dyskursu politycznego w Polsce. Mediatyzacja i strategie komunikacyjne organizacji pozarządowych*, Kraków 2013.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., [online:] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Rzym, 4 XI 1950, [online:] <http://www.strasbourg.mfa.gov.pl/resource/fedf40b7-3c0a-42d2-8bdf-296772ce7295>.
- Kozub-Karkut M., Głuszek-Szafraniec D., *Miejsce krzyża w przestrzeni publicznej – analiza wybranych debat*, „Studia Religiołogica” 2016, nr 49 (1), [online:] <http://dx.doi.org/10.4467/20844077SR.16.004.4904>.
- Neuberger B. R., *Religion and state in Europe and Israel*, [w:] *Parties, elections and cleavages. Israel in comparative and theoretical perspective*, eds. R. Hazan, M. Maor, London 1999, *Cass series – Israeli history, politics, and society*, 15.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983, *Biblioteka Wiedzy o Prasie*, Seria A, vol. 16.
- Pisarek W., *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków 2002, *Dziennikarstwo i Świat Mediów*.
- Pisarek W., *O mediach i języku*, Kraków 2007, *Dziennikarstwo i Świat Mediów*.
- Projekt ustawy Komitetu Inicjatywy Ustawodawczej Ustawy o zmianie ustawy z dnia 7 września 1991 r. w systemie oświaty, [online:] <http://liberte.pl/wp-content/uploads/2015/03/Ustawa.pdf>.
- Religia w systemie edukacji*, oprac. M. Feliksiak, Komunikat z badań CBOS nr BS/136/2008, Warszawa, IX 2008.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 marca 2015 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych

- przedszkolach i szkołach, Dz.U. 2014, poz. 478, [online:] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000478>.
- Sroka J., *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wrocław 2009, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 3106.
- Stopka A., *Stopka: To nie wyprowadzka religii ze szkół*, „Rzeczpospolita”, [online:] <http://www4.rp.pl/Publicystyka/309139908-Stopka-To-nie-wyprowadzka-religii-ze-szkol.html>.
- Świecka szkoła, [online:] <http://swieckaszkoła.liberte.pl>.
- Świecka szkoła, profil w mediach społecznościowych, [online:] <https://www.facebook.com/swieckaszkoła>.
- Terlikowska M., *Terlikowska: Świecka szkoła niewypałem*, Fronda.pl, [online:] <http://www.frona.pl/a/terlikowska-swiecka-szkola-niewypalem,50402.html>.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, [online:] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910950425>.
- Wyrok ETPCz w sprawie „Grzelak przeciwko Polsce”, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, [online:] <http://www.hfhrpol.waw.pl/precedens/aktualnosci/wyrok-etpcz-w-sprawie-grzelak-przeciwko-polsce.html>.

Analizowane artykuły – nagłówki

„Rzeczpospolita” – 42 artykuły

- Sakramentalne życie niewierzących*, 17 I 2015.
- Wysoka cena religii w szkole*, 26 III 2015.
- Wilk: Lekcje religii powinny być w szkołach, w których chcą tego rodzice*, 26 III 2015.
- Palikot: Wycofać religię ze szkół*, 28 III 2015.
- Szkoła bez religii? Dlaczego nie*, 31 III 2015.
- System nauczania religii trzeba przewietrzyć*, 1 IV 2015.
- CBOS: Kościół nie powinien mówić, jak głosować*, 2 IV 2015.
- Wiedza religijna zamiast katechezy*, 7 IV 2015.
- Czas zacząć budowę nowej laickiej lewicy*, 7 IV 2015.
- Projekty SLD o in vitro, ale też edukacji seksualnej i aborcji*, 9 IV 2015.
- „Nie chcę, ale muszę” chodzić na religię*, 4 V 2015.
- Dotacje na dewiacje*, 8 V 2015.
- Pastor będzie mógł pobłogosławić wakacje*, 22 V 2015.
- Głódź: Polska musi odbudować zaufanie publiczne*, 4 VI 2015.
- Kukiz w parlamencie? Będzie koalicja z PiS*, 9 VI 2015.
- Miało, Pawle, złoty róg*, 7 VII 2015.
- Tomasz Krzyżak: Politycy nie mogą żyć bez Kościoła*, 21 VII 2015.
- Adam Bodnar Rzecznikiem Praw Obywatelskich*, 24 VII 2015.
- Fikcyjne konsultacje PO z obywatelami*, 27 VII 2015.
- Początek zimnej wojny religijnej*, 2 VIII 2015.
- Dlaczego wszyscy chcą dobić Pawła Kukiza*, 11 VIII 2015.
- Kukiza apel do prezydenta. O referendum*, 12 VIII 2015.
- Zjednoczona Lewica: W referendum spytać o religię*, 20 VIII 2015.
- „Referenda zabawką w rękach polityków”*, 21 VIII 2015.

Barbara Nowacka o stołórkowych gettach i miliardzie na katechetów, 2 IX 2015.
Platforma? Szukam poważnych alternatyw, 3 IX 2015.
Kościół w defensywie, 5 IX 2015.
Jak komuniści zwalczali Kościół, 6 IX 2015.
Stopka: To nie wyprowadzka religii ze szkół, 13 IX 2015.
Trwa konwencja Zjednoczonej Lewicy, 13 IX 2015.
Biskup apeluje o krzyż w każdej klasie, 14 IX 2015.
Powstrzymać falę hejtu, 21 IX 2015.
Kościół ma nadstawiać drugi policzek, 24 IX 2015.
Jak zohydzić arcybiskupa. Tomasz Krzyżak: Fragment biografii abp. Józefa Michalika, 25 IX 2015.
100 tys. podpisów pod inicjatywą „Świecka szkoła”, 29 IX 2015.
Kluzik-Rostkowska tropami PRL, 2 X 2015.
Poświęcenie szkolnego sztandaru nie narusza dóbr osobistych nauczyciela, 4 X 2015.
Które projekty obywatelskie ustaw trafią do kosza przed końcem kadencji Sejmu, 9 X 2015.
Paweł Zalewski: Recepta na klęskę PO, 9 X 2015.
Nowacka: Nie zabraknie nas w Sejmie, 15 X 2015.
Przedwyborcza porażka Kościoła, 22 X 2015.
Liczą się nie tylko starcia jedynek, 22 X 2015.

„Gazeta Wyborcza” – 48 artykułów

Coraz więcej etyki w szkołach, ale religii również. Nie ma jej tylko w 1209 placówkach, 19 I 2015.
Rekolekcje w szkole. Z taką prośbą wychodzą księża, 19 I 2015.
Hiszpanie klócą się o lekcje religii w szkołach, 5 III 2015.
W Polsce jest już ponad 150 szkół i przedszkoli „przyjaznych rodzinie”. Nie wpuszczają edukatorów seksualnych i walczą z gender, 7 III 2015.
Konkurs z przyrody a pytanie z religii. „Który święty jest patronem ekologów?”, 11 III 2015.
Chcą, by lekcje religii nie były opłacane przez państwo. Jest obywatelski projekt ustawy, 23 III 2015.
Na ratunek religii, 25 III 2015.
„Świecka szkoła”: Tylko pensje katechetów kosztują podatników 1,2 mld zł rocznie, 26 III 2015.
Wylewanie religii z kąpielą. Polemika z prof. Środą, 27 III 2015.
Katecheci do kontroli, 31 III 2015.
Wicie, czego wasze dzieci uczą się w rzekomo świeckiej szkole? Tak? To posłuchajcie, 2 IV 2015.
Jan Paweł II – popularny patron szkół i przedszkoli, 2 IV 2015.
Religia poza szkołą, 3 IV 2015.
Szkoła powinna stwarzać warunki, które będą sprzyjać dobrym zachowaniom, 6 IV 2015.
Kościółowi w polityce mówimy „nie”, 7 IV 2015.
Ogórek na weekend. Zwątpienie w przedszkolach, 11 IV 2015.
Więcej wiary, księża biskupi!, 11 IV 2015.
Wykorzystają ciszę wyborczą, by zbierać podpisy przeciw religii w szkołach finansowanej przez państwo, 3 V 2015.
„Świecka szkoła” w Sejmie. 3 tys. podpisów u marszałka, 6 V 2015.
Uczniowie wyjdą wcześniej ze szkoły, żeby zdążyć na mszę, 11 V 2015.
Język skolonizowany przez prawicę, 19 V 2015.

Republika wyznaniowa. O taką Polskę walczymy, 22 V 2015.

Pytania do Dudy, 12 VIII 2015.

Nie chcą, by państwo finansowało lekcje religii. Zebrali już ponad 30 tys. podpisów, 17 VIII 2015.

Filozofia w szkołach. Minister Kolarska-Bobińska ogłosiła program, 17 VIII 2015.

Nowy arcybiskup na Warmii wprowadza katechezę w salach parafialnych, 21 VIII 2015.

Biskupi warmińscy dają dobry przykład: religia wraca do salek, 23 VIII 2015.

Laurka dla religii w szkole, 1 IX 2015.

Ewangelicki miesięcznik przyłącza się do akcji „Świecka szkoła”. „To troska o nasze państwo”, 2 IX 2015.

Jazdźewski ze „Świeckiej szkoły”: Niech Kościół sam płaci za religię, 4 IX 2015.

Etyka czy religia? W szkołach można się uczyć i tego, i tego, 10 IX 2015.

Świecka szkoła coraz bliżej? Mają już 95 tys. podpisów, 22 IX 2015.

Religia tak, ale, 23 IX 2015.

Beata Geppert: Wyprowadzić lekcje religii ze szkół publicznych [Ankieta Wyborczej], 23 IX 2015.

Prezydent z PO zaskoczył konserwatywny Poznań: chce świeckiej szkoły i poszedł w Marszu Równości, 28 IX 2015.

100 tys. podpisów pod inicjatywą obywatelską „Świecka szkoła”, 29 IX 2015.

„Świecka szkoła” zebrała 100 tys. podpisów, 29 IX 2015.

„Wynegocjowałam powrót drożdżówek do szkół” – chwali się minister edukacji, 1 X 2015.

„Świecka szkoła” złożyła w Sejmie 150 tys. podpisów. Czy będzie odpowiedź przed wyborami?, 5 X 2015.

Świecka szkoła – kropla drążąca skały, 5 X 2015.

Złożono projekt obywatelski dot. zaniechania finansowania religii, 5 X 2015.

Kto ty jesteś?, 7 X 2015.

Agnieszka Pomaska: Lekcje religii nie powinny być finansowane z publicznych pieniędzy, 12 X 2015.

PiS da Kościołowi egzamin z religii na maturze, 14 X 2015.

Szkoła szczęśliwszych ludzi. Rozmowa z Robertem Kiwaśnicą, 17 X 2015.

Relacje z Kościołem i służba zdrowia głównymi tematami Debaty Liderów dot. wizji państwa, 20 X 2015.

Piątka za znak krzyża i modlitwę, 20 X 2015.

Jakiej „religii” powinny się uczyć dzieci w szkole? [List], 26 X 2015.

Dr Dagmara GŁUSZEK-SZAFRANIEC – adiunkt w Zakładzie Komunikowania Międzynarodowego i Systemów Medialnych Uniwersytetu Śląskiego. Autorka komentarzy i publikacji dotyczących Hiszpanii oraz systemów medialnych na świecie, współautorka książek *Ewolucja ustroju polityczno-terytorialnego Hiszpanii (1975-2010)*, *Przypadek Kraju Basków, Katalonii i Galicji* oraz *Medialna abdykacja. Od ustąpienia Benedykta XVI do wyboru papieża Franciszka*. Zainteresowania badawcze: analiza wartości mediów, media na świecie, medialne obrazy świata, relacje mediów i religii.